

A MAGYARORSZÁGRA MENEKÜLT GÖRÖGÖK KÜLÖNBÖZŐ GENERÁCIÓINAK TRAUMÁI

DOI 10.35402/kek.2022.2.10

Az 1946–1949 közötti görögországi polgárháború következtében mintegy hétezer görög menekült Magyarországra. Részt képeztek annak a mintegy 55 ezer, főleg szovjet érdekszférába tartozó országokban elhelyezett menekültnek, történetük mégsem vált a szovjetizáció epizód-szerű eseménysorává, a magyarországi görögök azóta eltelt hetven éve sok szempontból tanulságos, és még ma is íródo fejezete a hazai menekült- és kisebbség-történetnek.

A 2015. évi menekültválság irányította a szélesebb közvélemény figyelmét arra, hogy egyes népcsoportok a történelem folyamán hányszor és milyen súlyosságban voltak kiteve annak, hogy elmeneküljenek szülőföldjükről, illetve országok hányszor váltak menekültek számára elhagyandó szülőföldnek, tranzitországnak, vagy éppen új otthonnak terévé. A 21. század elejének társadalmi problémái közül az egyik legfontosabb, hogy az otthonukat immár milliósámmra elhagyni kényszerülők (tehát háború, éhezés, politikai nézetek, vallási vagy etnikai kisebbséghez tartozás ténye stb. miatti fenyegetettség elől menekülő) valóban otthonuknak tudják-e tekinteni az országot, ahová megérkeznek, milyen a fogadtatásuk. A menekültek körében mutatkozó traumák nemcsak az egyén számára jelentenek különleges kihívást, feldolgozandó élményt, hanem a befogadó közeg számára is, és tekintettel a migrációs probléma nagyságrendjére, nyugodtan elmondható, hogy napjaink egyik legfontosabb pszichológiai, szociálpszichológiai elemzésének tárgya nem véletlenül lett a migrációs traumák kutatása (lásd pl. Abbot 2020; Seddio 2017). A migrációs krízis megközelítése Magyarországon is súlyosan átpolitizálódott, ennek során sokkal kevesebb figyelem jutott arra a kérdésre, hogy mit éltek át a menekültek, hogyan reagáltak a tranzit- és befogadó országok többségi társadalmi részéről érkező hatásokra, egyáltalán kik is voltak ők, és milyen motivációik mutathatók ki. A magyar sajtóban viszonylag ritkán láttak napvilágot ezzel kapcsolatos elemzések (pl. *origo.hu*, 2016. március 16.), pedig a menekülők élményeinek megismerése és megértése nemcsak a kirekesztés/befogadás attitűdjei miatt fontosak, hanem az esetleges visszatérés, általában a szülőföldhöz való, akár több generáción is átnyúló kapcsolatra való tekintettel is.

Magyarország történelme során gyakran vált migráció kiinduló-, cél- és tranzitországvá egyaránt (ld. *mult-kor.hu*, 2015). A 20. században több emigrációs hullám indult nyugatra a különböző politikai fordulatok, forradalmak, rendszerváltások következtében (1918–1919, 1944–45, 1948–49, 1956), és több alkalommal is előfordult, hogy a menekültkérdéssel kellett foglalkoznia a mindenkor magyar politikai vezetésnek, s ami annál is fontosabb: a magyar társadalomnak. A menekülthullámok gyakrabban a határokon túlra kerültek és szülőföldjéről elűzött magyar nemzetiségű menekülteket jelentettek, például a trianoni békeszerződés utáni években, a második világháború után, vagy éppen az 1989-es rendszerváltozást megelőzően az Erdélyből Magyarországra menekültek, az 1990-es években pedig a délszláv polgárháború elől menekülők esetében.

Ebben a népmozgásokkal teli, viharos 20. században ritkábban fordult elő, hogy nem magyar nemzetiségű menekültek viszonylag nagy számban érkeztek Magyarországra és telepedtek le. Ilyen volt például a második világháború idején a német megszállás elől Magyarországra menekült és befogadott lengyelek esete. A második világháborút követő görög polgárháború után a szovjet befolyás alatt álló országok az „internacionalista segítségnyújtás” jelszavával befogadták a polgárháborúban a baloldalon, főleg a Görög Kommunista Párt (és az általa irányított Görög Demokratikus Hadsereg) szervezésében harcolókat és családtagjaikat. A mintegy hétezer politikai menekültnek a jelentős része (mintegy háromezer fő) kiskorú gyermek volt. Utóbbiakat öt település (Fehérvárcsurgó, Dég, Almádi, Kenese, Hőgyész) gyermekotthonaiban helyezték el. A felnőttek mintegy fele Budapesten (Kőbányán), másik része a Fejér megyei Iváncsa külterületén egy önálló településen, az először Görögfalvának nevezett, majd az antifasiszta harcok mártírjáról Beloianiszra átkeresztelt községben nyert elhelyezést. A görög katonai diktatúra megszűnése után, a demokratikus Görögország több alkalommal is amnesztiában részesítette a polgárháború után elmenekülteket, így sokan hazatértek, azonban a második generációnak számos képviselője inkább a Magyarországon maradást választotta. A visszatelepülés elhúzódo

folyamatot jelentett, amelyben a nyugdíjak rendezése meghatározó szerepet játszott. Nem kevés példa volt arra is, hogy a második generáció tagjai előbb tértek haza, s az idős szülők őket követték.

A magyarországi görög menekültek sorsa több szempontból is érdekes, a nyilvánvaló kuriózumokon túlmutató tanulságot, társadalomtudományi elemzési lehetőséget kínál. Erre már a Kádár-rendszer időszakában felfigyeltek a kutatók, és a számos kisebbségtörténeti, illetve helytörténeti elemzés mellett a menekültek beilleszkedési problémáit hosszú időtartamban érintő kérdésekkel is foglalkoztak. (A község történetének legújabb összefoglalása: Vincze 2020).

Alábbiakban egy, a témában megjelent összefoglaló kötet bemutatásával, valamint egyes tanulmányokban és a sajtóban megjelent adatok ismertetésével szeretnék bepillantást nyújtani a magyarországi görög emigránsok körében tapasztalható, a menekült-lét több generáción átívelő jelenségeibe. A sajtó esetében szándékosan választottam régebbi, tehát még az államszocializmus idején készült, illetve újabb bemutatásokat a Beloiannisz valamiféle kuriózumként rendszeresen felkereső tudósításokból. Minderre néhány közelmúltbeli kutatás irányította rá újra a figyelmet, ennek tanulságait, valamint az előzményeket igyekszünk röviden bemutatni.

2019-ben jött létre korábbi tudományos, illetve kulturális egyesületek, szervezetek összevonásával a magyarországi görögség szellemi hagyományait ápoló Görög Intézet. Számos tudományos publikáció és rendezvény kötődik az intézethez, legutóbb 2021. június 11-én tartottak nemzetközi konferenciát *Trauma és megnyugvás* címmel a gyermekkorú menekültek beilleszkedéséről és sorsuk tanulságairól, gyűjtik és feldolgozzák a menekültek életút-interjúit. Korábbi interjú-publikációk (például két 2005-ben megjelent válogatás) után nagyobb interjú-füzér a Magyarországon maradtak életútját beszéltette el (Fokasz 2013.), a második rendkívül tartalmas válogatás az Athénba és Thesszalonikibe visszaköltözötték beszámolóiból áll (Fokasz 2018). Utóbbi előszavában a szerkesztő valóságos historiográfiai áttekintést is adott a magyarországi görög menekültekre és Beloiannisz történetére vonatkozó szakirodalomból.

A folytatás előtt a szakirodalom alapján szeretném összefoglalni személyes véleményemet, nézőpontomat a görög emigráció szociálpszichológiai kutatásai kapcsán. Először is, mint említettem, több szempontból különleges népcsoportot alkotnak a Magyarországra érkezett görög menekültek.

Nemcsak etnikailag és anyanyelv tekintetében különböztek a befogadó országtól, hanem abban is, hogy menekülésük oka sem görög nemzetiségükben, vagy társadalmi státusukban rejtett, hanem politikai hovatartozásukban. Az antifasiszta és kommunista ellenálló volt, vagy – gyermekek esetében – ilyen szülői háttér készítette őket otthonuk elhagyására. (A politikai háttér fel is értékelődhetett, például 1956-ban, amikor a magyar társadalomban sokan a görög emigránsokban elkötelezettek, a rendszernek hálás kommunistákat, vagyis a forradalom – legalábbis potenciális – ellenfeleit, az államszocialista diktatúra kiszolgálóit gyanították, ennek tisztázásáról ld.: Szidiropulosz 1993. Ez természetesen nem jelentett egységes magatartást a menekültek részéről, illetve a többségi magyar társadalom részéről sem, amelyre a *Trauma és megnyugvás* kötet más példákat is hoz). Foglalkozási tekintetben is igen különbözőek voltak, értelmiségi és munkás származás egyaránt megfigyelhető volt köreikben, továbbá nem is Görögország valamely konkrétan körülhatárolható régiójából érkeztek. A többség Görögország mezőgazdasági vidékeiről származott, épp ezért is fontos, hogy sokukat a nagyiparban állítottak munkába, amely a menekült-léten túl is sajátos traumákat okozhatott. Az 1940-es évek végén gyermekkorú menekültek számára az elhagyott szülőföld sokkal kisebb és nehezebben megmagyarázható kötődést jelentett. Unikálisnak tekinthető továbbá az egy lakóhelyre, Beloianniszba költözés, ami nyilván – rövid távon legalábbis – erősítette az összetartozás érzését, ugyanakkor a befogadó országtól és lakosságától való fokozottabb elzárkózás tendenciáját is. A közösség kezdetben gettó-szerűen zárt volt, de az évek során a munkába állás, az iskola, illetve az együttlakás révén fokozatosan megnyílt a magyar társadalom felé. Az egymás közötti házasodásnak, párkapcsolatoknak is megvolt a befolyásoló szerepe, nem is beszélve például a fiatal, hajadon nők azon vágyakozásáról, hogy a „nemso-kára” bekövetkező hazatérés otthoni családalapítás reményével kecsegtet. A menekülés továbbá nem egy hosszabb időtávban bekövetkező, vagyis időben elnyúló folyamat volt, hanem nagyon is konkrétan körülhatárolható, egy esemény, a polgárháború közvetlen következménye. Az „egyszerre” érkezés élménye közösségen belül megkönnyítheti a traumák közös feldolgozását, az azonos élethelyzetek által keletkező beilleszkedési problémák kezelését, ugyanakkor gátolhatja az azokból kitörni, vagy kilépni akaró egyéni stratégiákat. Meg kell továbbá jegyezni, hogy napjainkra a „görög emigráció” legalább

háromféle, jól elkülöníthető generációs mintázatot is jelent (ld. erről pl.: Szidiropulosz 1990): 1. akik felnőttként érkeztek az 1940-es évek végén, 2. akik gyerekkorban érkeztek (még Görögországban születtek), 3. fentiek leszármazottai, akik már Magyarországon születtek, és nem volt közvetlen személyes élményük a szülőföldről. Az utóbbi csoportban fel erősödő görög anyanyelv-vesztés, vagy kétnyelvűség kialakulása, továbbá a származásra adott szélsőségesen eltérő reakciók (fokozott asszimilációs igény a magyarsághoz vagy ellenkezőleg, a gyökerek tudatos felderítése és elsajátítása) egyre inkább az egyéni döntéshelyzetek által befolyásolt stratégiákat, és kevésbé a származási csoporthoz való alkalmazkodás módszereit sejtetik.

A görög kisebbséggel kapcsolatos kutatások közül kiemelkedik egy három tanulmányt és három beszélgetést tartalmazó kötet (Fokasz–Görög 2020). Újabb részletek, újabb adatok és továbblépésre irányuló erőfeszítés a korábbi szakirodalomhoz képest, valamint annak egyfajta összegzési kísérlete is egyszerű. Az első tanulmányban Fokasz Nikosz *Érkezés és letelepedés* címmel (Fokasz–Görög 2020:12–43) átfogó képet rajzol a kelet-közép-európai országokba érkezett görög politikai menekültekről. A magyar mellett a külföldi szakirodalom legfontosabb tételeit is feldolgozva először nemzetközi kontextusba helyezi a görög polgárháború történetét, ami a későbbi menekültek sorsát is meghatározó módon befolyásolta. A második világháború németellenes szövetségének tagjai 1945 után „egymás ellen” harcoltak a görög polgárháború szembenálló hadseregei formájában. A háború végén, főleg 1949-től a közép-kelet-európai országok eltérő befogadói attitűdökkel jellemezhetők. Csehszlovákiában nem jött létre a magyar Beloianiszhoz hasonló központ, a több hullámban érkező, a helyi társadalom részéről jórészt elutasított görögök Cseh-Szilézia nagyvárosában, Ostravában, illetve Olomoucban kötöttek ki. (A nehéziparban való munkavállalás a menekültek részéről máshol is megfigyelhető). Romániában először sokkoló kinézetű barakk-táborban helyezték el a menekülteket, majd itt is megindult az ipari központokba való áttelepítésük. A Romániába került menekültek számára különleges körülménynek számított, hogy az emigráns Görög Kommunista Párt is itt alakította ki székhelyét. Bár Lengyelországba és a Szovjetunióba is tízezer főt meghaladó számú menekült érkezett, lakosságárányosan Románia, Csehszlovákia és Magyarország fogadta be a legtöbbet. Az NDK-ba csak gyermekeket, a Szovjetunióba csak felnőtteket vittek. A szerző külön foglalkozik

a gyermektranszportok befogadásával, a gyermekotthonok létesítésével a különböző országokban, az iskoláztatásuk megszervezésével. Fontos része a tanulmánynak a traumakutatás szempontjából, hogy a fiatalok között is megkülönbözteti a kisgyermeket a már politikai álláspontokat is felfogni és befogadni képes kamaszoktól, hiszen eleinte az emigráns gyermekkolóniákat a Görög Demokratikus Hadsereg potenciális utánpótlás-bázisaiként is szemlélték.

Mikes Hanna: *Görög menekültek narratívái gyermekkori traumatikus élményeikről és a Magyarországra való megérkezésükről* c. tanulmánya (Fokasz–Görög 2020:44–71) a gyermekként hazánkba érkezett menekültekkel, azok 70–80 éves korában készült visszaemlékezés-interjúkat elemzi. Tanulságos újításként „másfeledek generációnak” nevezte a még Görögországban született, Magyarországra gyermekfejjel érkezőket, akik számára a menekülés-traumák gyermekkori szocializációjuk folyamatával keverednek. Érdekes, hogy szinte egységesnek tekinthető álláspontjuk szerint kifejezetten befogadó, baráti közegként emlékeznek a megérkezésük utáni esztendőkre. Pedig a szülőföldtől, családjuktól való elszakadás, az idegen gyermekotthonban való kamaszkor komoly traumatikus élményeket takart. A szerző a pszichológiai szakirodalom traumákkal foglalkozó alapvető műveit, azok megállapításait alkalmazza a görög menekültekkel készült interjúkban elhangzottakra. Ezek alapján a legfontosabb alapkérdése az volt, hogy a görög menekült gyermekek esetén létrejött-e egy biztonságos közeg, majd az erre kapott igenlő válaszok nyomán az, hogy mi váltotta ki belőlük a biztonság-érzetet Magyarországon. Következtetése szerint a befogadó közeg elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a gyermekek, kamaszok lehetőséget kaptak a szülőföld emlékezetének megőrzése mellett a gyászra, az emlékezésre, az otthonról hozott háborús traumák (elveszített rokonok, barátok, felgyújtott házak stb.) begyógyulását pedig mind a görög, mind a magyar közegük elősegítette. A menekülés három fázisa (preliminális, liminális és posztliminális szakasz) eltérő tartalmú élményanyaggal telítődött.

A kötet harmadik tanulmányát Micsinai István jegyzi *Végyes házasságok a magyarországi görögök körében: a beházasodás kihívásai és örömei* címmel (Fokasz–Görög 2020:72–98). Minden „idegen”, például menekültként új otthon kereső számára az egyik legfontosabb stratégiai kérdés, hogy meddig kell maradni, milyenek a visszatérés esélyei, s amint ez az időpont távolodik, választja-e a letelepedés / beilleszkedés leginkább kézenfekvő módját,

a házasságkötést? A bizonytalan statisztikák elemzése mellett a szerző elsősorban a vonatkozó életút-interjúk elemzését választotta, össz-benyomása úgy foglалható össze, hogy a beházasodók (akár férfiak, akár nők részéről) inkább az elégedettségüket fogalmazták meg a vegyes házassággal. Az eltérő kulturális háttér inkább gazdagította a párkapcsolatokat, és kevésbé vált konfliktusok forrásává. A szülői háttér is befogadónak mondható, abban a kérdésben már inkább megoszlik a válaszadók véleménye, hogy a születendő gyermekek magyar, görög, vagy kettős identitást válasszanak, például nyelvtanulás kérdésében.

A kötetet három életút-interjú zárja, melyek újdonságát nemcsak abban jelölhetjük meg, hogy az interjúalanyok névvel-arccal vállalták élményeik megosztását a kérdezővel, hanem abban is, hogy mindenféle kötöttség nélkül beszéltek személyes sorsukról, életútjukról.

Későbbi kutatás kiindulópontja lehet, ezúttal csak néhány esetet vizsgáltam azzal kapcsolatban, hogy hogyan csapódtak le a görög menekültek traumatikus élményei, beilleszkedéssel kapcsolatos attitűdjei a különböző korok sajtó-nyilvánossága előtt. Mintegy természetesnek mondható, hogy az 1989-ig megjelent beszámolók a befogadás pozitív tendenciáit emelték ki, ez elmondható Beloiannis helyörténeti feldolgozásairól (pl. Hetényi 1982.), illetve az első szociológiai elemzésekről (pl. Szidiropulosz 1983) egyaránt. Később az egyik legfontosabb kérdést a nyelvhasználat, iskolázottság jelentette (Somogyvári 1993; Farkas 2012). Ugyanez mondható el az 1970-es években a gyermekek pozitív élményeit, a beloianniszi iskola kétnyelvűségét ismertető sajtóbeszámolókból (*Pajtás*, 1971.), és gyakran felbukkan a helyi újság tudósításaiban (*Fejér Megyei Hírlap*, 1982., utóbbi címe is tanulságos: „gyökeret eresztettek az akácok”). Az 1980-as évek repatriálási lehetőségei nyomán felmerült a görög emigráció végleges feloldódásának lehetősége is (*Magyarország*, 1984), a rendszerváltás utáni beszámolók azonban a beloianniszi közösség fogyatkozásának, a községben a magyar lakosság többséggé válásának megállapítása mellett a kulturális és etnikai örökség megőrzésének, ezzel párhuzamosan a már többgenerációs menekült-háttér emlékezetének megtartásáról is beszámolnak (*Magyar Hírlap*, 1995.; *Fejér Megyei Hírlap*, 2011.; *Magyar Nemzet*, 2011).

A 2000-es években a községbe látogató televíziós stábok gyakran megszólaltattak első- és második generációs görögöket, érdekes volt például, amikor a 99 éves asszony arról beszélt, hogy hosszabb itt-tartózkodása során kialakult benne a „már nem

érdemes visszamenni” gondolata, sok repatriáló honfitársával ellentétben. (*TVFejér* 2000. Ekkor a község mintegy 1260 lakója közül 300 volt görög). Részletesebb körképet kaptak a nézők a részben még 1990-es években forgatott, 2008-ban bemutatott *XX. századi Odüsszeia* c. dokumentumfilmben, amelyből megismerhette a néző, hogy a néhány hónapra tervezett magyarországi „kirándulásból” hogyan lett tartós menekült-lét, letelepedés és az új otthon élménye (*Magyar Televízió*, 2008).

Sok újságíró figyelmét felkeltette az a sokak számára egzotikus megnyilvánulás, ahogy a magyarországi görögök fiatalabb generációi is őrzik görög identitásukat, aminek szembetűnő megnyilvánulása a görög nemzeti csapatnak való szurkolás egy-egy nagyobb futballtornán, akár a magyar csapattal szemben is. (*BlikkTV* 2015; megjegyzem, hasonló volt a helyzet 2004-ben, amikor a görögök nyerték az Európa-bajnokságot). 2015 után a menekültkérdés központi politikai témává való előrelépése készített forgatócsoportokat arra, hogy felkeressék a görög közösséget, amely jó lehetőséget adott arra, hogy a még elsőgenerációs beköltözők is megosszák élményeiket a menekült-életéről és a letelepedés traumáiról (*444.hu* 2017). A beloianniszi idős riportalanyok elmondták például, hogy hiába emlegették a „jövőre már otthon” szlogenjét, egy idő után már nem volt vonzó a visszatérés gondolata, inkább a megmaradás, „meggyökerezés” stratégiáját választották. Nekik is át kellett élni olykor megkülönböztetést, például munkahelyi beszélésekben, „meddig eszed még a magyarok kenyerét?”, s az erről beszámoló idős görög férfi összefoglaló gondolatai általában megszívlelendőek voltak: „Csak az az ember nem tudja ezt megérteni, aki nem volt emigráns. De mi már tudjuk, mi átértük ezt a korszakot.” De gyakoriak a Beloiannisz békés, befogadó természetét felvontató, a különböző kultúrákat és hagyományörzési tendenciákat bemutató riportok is, például fiatalokkal (*Fejér Online* 2021).

Felhasznált szakirodalom

- Abbot, Alison 2020 How young refugees' traumatic pasts shape their mental health. *Nature*, 12 May 2020, <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01408-3>
- Fokasz Nikosz 2013 *Identitások határán. Közösségi élet és beilleszkedési stratégiák a magyarországi görögök körében, 1949–2012.* Szerk. Fokasz Nikosz. ÚMK, Budapest. (Ellinika vivlia)
- Fokasz Nikosz 2018 *...és jövőre Görögországban.* Szerk. Fokasz Nikosz. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Fokasz Nikosz – Görög Athéna 2020 *Trauma és megnyugvás.* Szerk. Fokasz Nikosz – Görög Athéna. Görög Intézet, Budapest.
- Farkas Anna 2012 A magyarországi görög nemzetiesség oktatásáról a nyelvhasználat tükrében. *Pro Minoritate*, 22(1): 194–206.
- Hetényi István 1982 Beloianisz. Fejezetek egy magyarországi görög falu történetéből. *Honismeret*, 10(5): 28–31.
- Seddio, Kaylee 2017 Trauma, Psychopathology, and the Refugee Crisis: A Call to Action. *American Journal of Public Health*, 107(7): 1044–1045. DOI: 10.2105/AJPH.2017.303857
- Somogyvári Zoltán 1993 Beloianisz – görög falu és iskola. *Educatio*, 2(2):304–306.
- Szidiropulosz Archimédész 1983 „...hát megleltem hazámat”? A magyarországi görög emigrációról. *Iffúsági Szemle*, 3(4):79–97.
- Szidiropulosz Archimédész 1990 *Ithaka partjai. A kisebbségi lét dimenziói.* Eötvös Kiadó, Budapest.
- Szidiropulosz Archimédész 1993 A görög emigráció a forradalomban. *Világosság*, 34(10):76–83.
- Vincze Xénia 2020 *Az első 70 év. Beloianisz falu története, 1950–2020.* Görög Intézet, Budapest.

Televíziós műsorok

- Beloianisz település 2000-ben. Szerk. Marics Ildikó. *TVFejér* 2000. Online: youtube.com
- Dokuzóna. XX. századi Odüsszeia. A hely, ahol élünk – Beloianisz. *Magyar Televízió*, 2008. Online: nava.hu
- Beloianisz a görögöknek szurkol. *Blikk TV* 2015. március 28. Online: youtube.com
- Magyarország épített egy falut a menekülteknek. *444.hu* 2017. december 9. Online: 444.hu
- Az én kedves kis falum – Beloianisz. *Fejér Online* 2021. Online: youtube.com

Nyomtatott sajtó, hírportálok

- Beloianisz – sziget a világban. *Pajtás*, 1971. 3. sz. Gyökeret eresztettek az akácok. *Fejér Megyei Hírlap*, 1982. augusztus 17. 7.
- Eladó egy falu. *Magyarország*, 1984. 16. sz. 21.
- Görög emigráció. *Magyarország*, 1984. 21. sz.
- Odüsszeusz gyökeret ver. *Magyar Hírlap*, 1995. május 12. 10.
- Görög képeslap. *Fejér Megyei Hírlap*, 2011. április 13. 7.
- Három gombóc. *Magyar Nemzet*, 2011. május 12., 24–25.
- Befogadás vagy kirekesztés – menekültek a magyar történelemben. *mult-kor.hu*, 2015. szeptember 11., online: <https://mult-kor.hu/befogadas-vagy-kirekesztes---menekultek-a-magyar-tortenelemben-20150911>
- Tátrai Péter: A menekültként átélt traumák marandandó lelki sérülést okoznak. *origo.hu*, 2016. március 16. online: origo.hu
- A Trauma és megnyugvás kötet on-line is elérhető: <https://elibrary.hu/document/c531d0e/trauma-%C3%A9s-megnyugv%C3%A1s-jadox/a szerk./>